

ПЕРЕПОНИ НА ШЛЯХУ ДО СТВОРЕННЯ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ БЕЗ'ЯДЕРНОЇ ЗОНИ

Перспективою вирішення ядерної проблеми на Близькому Сході могло б стати створення без'ядерної зони або зони, вільної від зброї масового знищення. В той же час, сторони близькосхідного конфлікту, принципово погоджуючись із необхідністю створення такої зони, тривалий час не можуть домовитися стосовно механізму її створення.

Ключові слова: *без'ядерна зона, близькосхідна проблема, «ядерна непрозорість», військові ядерні програми, «ядерне доміно».*

Establishment of nuclear-weapon-free zone or WMD-free zone could become a prospect of Middle East nuclear problem resolution. At the same time, the parties of Middle East conflict, agreeing in principle with the necessity of establishment of such zone, are not able to come to an agreement concerning the mechanism of its initiation.

Keywords: *nuclear-weapon-free zone, Middle East problem, «nuclear opacity», military nuclear programs, «nuclear domino».*

Перспективой решения ядерной проблемы на Ближнем Востоке могло бы стать создание безъядерной зоны или зоны, свободной от оружия массового уничтожения. В то же время, стороны ближневосточного конфликта, принципиально соглашаясь с необходимостью создания такой

* аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: проф. Галака С.П.

зони, длительное время не могут договориться по поводу механизма её создания.

Ключевые слова: безъядерная зона, ближневосточная проблема, «ядерная непрозрачность», военные ядерные программы, «ядерное домино».

Існує п'ять базових характеристик без'ядерної зони: 1) демонтаж існуючої ядерної зброї; 2) заборона на володіння або ввезення ядерної зброї до визначеної зони; 3) заборона на використання або погрози використання ядерної зброї; 4) заборона володіння ядерною зброєю для «мирних цілей»; 5) запровадження стандартів для моніторингу ядерних об'єктів та перевірок дотримання зобов'язань учасниками без'ядерної зони. Таким чином, без'ядерна зона є наступним ступенем після ДНЯЗ, забороняючи володіння, випробування, розміщення та застосування ядерної зброї в даній зоні. [6, с. 8]

Критично важливим питанням є визначення кордонів такої зони на Близькому Сході. Відповідно до офіційного визначення МАГАТЕ «Близький Схід охоплює територію, що простягається із сходу на захід від Ірану до Лівії та із півночі на південь від Сирії до Ємену. До регіону не входять такі держави як Судан, Туреччина, Афганістан та Пакистан». [6, с. 108] Однак, регіон не має природних кордонів, регіональної ізоляції або явного регіонального гегемона. Такі країни як Саудівська Аравія, Іран, Єгипет мають свої зони впливу. В той же час найбільш потужний у військовому плані Ізраїль є ізольованим від регіональних інтеграційних угруповань. Деякі країни навіть відмовляються формально визнати його існування. З політичної точки зору, для ефективного функціонування без'ядерної зони буде вкрай важливо включити не лише, Ізраїль, учасників ЛАД, Іран, країни Північної Африки, а й навіть Туреччину та Афганістан, які не входять до офіційного визначення МАГАТЕ даного регіону. [13, с. 196]

Ідея створення на Близькому Сході без'ядерної зони обговорюється в ООН з 1974 року, коли вона була висунута Іраном на сесії Генеральної Асамблеї. Тоді ініціатива була підтримана майже всіма державами регіону та всіма постійними членами Ради Безпеки ООН. Ізраїль спочатку був проти будь-якого розгляду цього питання, однак, у 1980 році дав згоду на розгляд питання про зону, з того часу Генеральна Асамблея ООН регулярно одноголосно приймає резолюції про створення без'ядерної зони.

У квітні 1980 року президент Єгипту Х.Мубарак виступив з ініціативою створення на Близькому Сході зони, вільної від зброї масового знищення (ЗВЗМЗ). Відповідно до його пропозиції: 1) на Близькому Сході мають бути заборонені всі види зброї масового знищення, в тому числі ядерна, хімічна, біологічна; 2) усі без виключення держави регіону мають взяти на себе однакові зобов'язання в цьому плані; 3) мають бути встановлені заходи та процедури верифікації для повного дотримання всіма державами регіону усього обсягу заборон.

На думку авторів доповіді Генерального Секретаря ООН з цього питання Я.Правіца та Дж.Леонарда, контроль за виконанням угоди про ЗВЗМЗ на Близькому Сході має бути більш жорстким, ніж це передбачено щодо аналогічних угод в інших регіонах. Так, вони запропонували, щоб учасникам угоди було заборонено мати балістичні та крилаті ракети із дальністю польоту більшою за узгоджений ліміт, а також має бути створений ефективний регіональний контрольний орган на кшталт Євратому. [1, с. 42-43]

Під час переговорного процесу в Осло на початку 1990-х років прогрес в мирному врегулюванні близькосхідної проблеми надавав оптимізму щодо можливості створення без'ядерної зони. Такі робочі групи як Група з контролю над озброєннями та регіональної безпеки були створені для обговорення питань регіональної стабільності та могли у подальшому

використовуватись в якості формату для домовленостей по забороні всіх видів ЗМЗ в регіоні. Однак, після невдачі переговорного процесу регіон знову поглинула хвиля насильства.

В процесі конференції 1995 року з перегляду ДНЯЗ країни Близького Сходу вимагали включення питання про створення без'ядерної зони до порядку денного, однак, далі обговорення це питання знову не продвинулося. Останньою спробою розглянути дане питання була конференція з питань Близького Сходу, яка мала відбутися у Фінляндії у 2012 році. Однак, її було відкладено на невизначений термін через відмову Ізраїлю від участі в ній, а також через наявність серйозних суперечок між Іраном та іншими державами Близького Сходу. [12, с. 40] Втім, не можна остаточно викреслити можливість відновлення переговорів, зважаючи на те, що Ізраїль та мусульманські країни регіону продовжують висловлювати підтримку ідеї створення зони вільної від зброї масового знищення в регіоні. [11]

Перш за все, розглянемо, які країни, не зважаючи на свою формальну підтримку процесу створення без'ядерної зони, не готові наразі приймати практичні кроки щодо її створення.

Єдиною країною з ядерною зброєю в регіоні Близького Сходу є Держава Ізраїль. Існує дві головні проблеми, пов'язані з Ізраїлем, які заважають його участі у процесі створення без'ядерної зони. Першою є його політика ядерної непрозорості, яка з одного боку робить ядерну зброю центральною ланкою у забезпеченні існування Ізраїлю, а з іншого боку Єрусалим буде намагатися максимально довго бути виключенням з режиму нерозповсюдження, тримаючи свою зброю «невидимою», доки не буде крайньої необхідності провести випробування або застосувати свою ядерну зброю. Таким чином, вступаючи у переговори щодо створення без'ядерної зброї, Ізраїлю доведеться проінформувати інші сторони переговорів про наявність в нього ядерної зброї.

Одночасно, ізраїльська політика ядерної непрозорості викликає наступні відповідні кроки з боку його сусідів: 1) спроба отримати власну ядерну зброю; 2) нарощення арсеналів хімічної та/або біологічної зброї; 3) підтримка балансу сил через суттєве нарощення звичайних озброєнь, що здатні нанести Ізраїлю неприйнятну шкоду; 4) суттєвий дипломатичний тиск через міжнародні інституції з метою згортання ядерної програми Ізраїлю. Такі кроки не сприяють політичному врегулюванню арабо-ізраїльського конфлікту. [3, с. 32]

Інша проблема витікає з першої і полягає в черговості кроків на шляху до повного врегулювання близькосхідної проблеми. Ізраїльській підхід полягає у первинності політичного врегулювання близькосхідного конфлікту: взаємне визнання, прямі переговори та запровадження заходів для зміцнення довіри мають створити підґрунтя для обговорення питання відмови від ядерної зброї.

Підхід мусульманських країн полягає в покладанні всієї провини за нестабільність в регіоні на ядерний статус Ізраїлю. «Ізраїль є єдиною країною регіону, що не підписала ДНЯЗ. Він має заявити про приєднання в якості без'ядерної держави, тоді відбудеться остаточне мирне врегулювання конфліктів в регіоні». Тобто, Ізраїль має відмовитися від ядерної зброї, ратифікувати Конвенції по забороні хімічної та біологічної зброї, після чого всі інші держави наслідуватимуть його приклад. [7] Такі взаємовиключні позиції сторін роблять вкрай маловірогідною перспективу створення без'ядерної зони на Близькому Сході.

Другою країною, яка стоїть на шляху до створення Близькосхідної без'ядерної зони є Іран. Іранська ядерна програма у разі її успішного завершення буде становити загрозу не лише для Держави Ізраїль, але й для інших регіональних гравців Близького Сходу (таких як Саудівська Аравія та Єгипет) через наявні суперечності у політичній та релігійній сфері.

Порушення Іраном ДНЯЗ може спровокувати й інші країни регіону (монархій Перської затоки, Туреччину) до запуску військових ядерних програм. [4, с. 221] Деякі країни Перської затоки навіть вважають Іран більшою перепорою на шляху до створення зони вільної від зброї масового знищення на Близькому Сході, ніж Ізраїль. [3, с. 34]

Варто відмітити й інші країни регіону, які можуть почати військові ядерні програми за умови суттєвого погіршення безпекової ситуації в регіоні: Саудівська Аравія, Єгипет, Туреччина. Лівія та Сирія мали ядерні програми, але відмовились від них.

У жовтні 2013 року агенція новин ВВС повідомила про можливу співпрацю між Саудівською Аравією та Пакистаном у сфері військової ядерної програми. Ще у 1970-х роках були повідомлення про можливе надання фінансової допомоги королем Фейсалом Зульфікару Алі Бхутто для завершення пакистанської ядерної програми в обмін на надання королівству «ядерної парасольки». Наприкінці 1970-х рр. Саудівська Аравія пропонувала фінансову допомогу у будівництві переробного об'єкта в Чашмі в обмін на тренування саудівських фізиків-ядерників. У 1994 році перебіжчик з Саудівської Аравії заявив про розробку Ер-Рядом ядерної зброї за допомогою спеціалістів з КНР та Іраку та пакистанських технологій. Офіційний Ер-Ряд у 1998 році надав гарантії постачання 50000 барелей нафти на день до Пакистану у разі, якщо Ісламабад вирішить здійснити ядерні випробування (саме ці гарантії остаточно схилили прем'єра Наваза Шаріфа до ядерного вибору). Ізраїльська газета «Гааретц», із посиланням на офіційні іранські джерела, заявляла про підписання у 2003 році секретної угоди між Пакистаном та Саудівською Аравією про допомогу з боку Пакистану у розробці ядерної зброї та ракет для її доставки, а також захисту у разі ядерної загрози з боку третіх країн. [10, с. 2-3] Наразі навіть обговорюється можливість розміщення пакистанської ядерної зброї на території Саудівської

Аравії, що може бути вигідно обом сторонам – Саудівська Аравія отримає «ядерну парасольку», а Пакистан гарантуватиме собі додаткову життєспроможність свого ядерного арсеналу у разі нападу Індії та забезпечить частину своєї ядерної зброї від можливого потрапляння до рук радикальних ісламістів у разі дезінтеграції країни. [10, с. 9]

Таким чином, Саудівська Аравія активно працює над створенням опції швидкого отримання ядерної зброї або «ядерної парасольки» на випадок отримання Іраном ядерної зброї, що додатково підтверджується даними з Wikileaks про розмову короля Абдалли з представниками США, у якій він попередив, що «у разі отримання Іраном ядерної зброї, інші країни регіону, включаючи Саудівську Аравію, також почнуть розробку ядерної зброї». [10, с. 5-6]

У Сирії ще у 2007 році було виявлено не задеклароване будівництво плутонієвого реактору у Аль-Кібарі. Технічні параметри та призначення цього об'єкту досі залишаються невідомими, так як ізраїльська авіація знищила його в тому ж 2007 році. [5]

Єгипет та Лівія наразі мають суто мирні ядерні програми, проте раніше проводили дослідження щодо можливості створення своєї ядерної зброї. У грудні 2003 року Лівійська Арабська Джамахерія розкрила перед МАГАТЕ інформацію про нелегальні поставки розщепних матеріалів та технологій з Пакистану. Зараз ці дві країни підписали договір Пеліндаба про без'ядерну зону в Африці.

До країн, які можуть почати розробку власної ядерної зброї в результаті «ядерного доміно» в регіоні, відносять Туреччину. Країна володіє розвинутими технологіями, проте, вона тривалий час є членом НАТО і захищена «ядерною парасолькою» даної організації.

Таким чином, в країнах регіону наявні значні можливості для розвитку власних військових програм у разі суттєвого погіршення безпекової ситуації,

тому первинним для створення без'ядерної зони має стати саме налагодження діалогу між країнами регіону та вирішення політичних конфліктів.

Крім можливого небажання самих держав створити без'ядерну зону на Близькому Сході є й інші перепони на шляху до її створення. В першу чергу, такою перепорою може виявитися отримання ядерної зброї або ядерних матеріалів, з яких буде створено «брудну бомбу» терористичними організаціями. І хоча вірогідність такого розвитку подій є мінімальною держави регіону мають докласти максимум зусиль недопущення потрапляння ядерних технологій та матеріалів до рук терористів.

Ще однією «логістичною» проблемою на шляху створення без'ядерної зони на Близькому Сході є відсутність механізмів для контролю за дотриманням державами своїх зобов'язань в регіоні та покарання порушників. Спроби Ізраїлю шляхом авіаударів попередити спроби держав регіону розробити власні ядерні програми є контр продуктивними для регіональної стабільності. Жоден з трьох запропонованих варіантів по контролю за дотриманням своїх зобов'язань – взаємні перевірки, новостворена комісія в складі МАГАТЕ, проведення перевірок Інтерполом – не задовольнила головних акторів. [4, с. XXI]

В країнах регіону зростає зацікавленість у розвитку мирних ядерних програм, що обумовлено зростаючим попитом на електроенергію та розумінням вичерпності вуглеводневих енергоносіїв. Подальше розповсюдження ядерних технологій у регіоні, що відомий своїми порушниками ДНЯЗ (Сирія, Лівія, Іран), може становити потенціальну загрозу. В той же час, приклад Об'єднаних Арабських Еміратів, які уклали договір зі США, який вважається «золотим стандартом» для розвитку співпраці з неядерними державами у сфері розвитку атомної енергетики, може стати одним із варіантів просування до створення без'ядерної зони. Відповідно до Договору ОАЕ відмовились від збагачення ядерних матеріалів

та переробки відпрацьованого пального на своїй території в обмін на допомогу у розвитку своєї мирної атомної програми. МАГАТЕ повністю контролює обсяги ввезених ядерних матеріалів та відпрацьованого пального, що виключає можливість їх незаконного відбору та використання у військових цілях. ОАЕ вже виділили 10 млн. доларів на ініціативу МАГАТЕ зі створення світового уранового банку, який може гарантувати мирне використання ядерних матеріалів у країнах регіону. [2, с. 56-57]

Нарешті, досі тривають дискусії чи має заборона стосуватися лише ядерної зброї, чи варто включити до неї заборону на значні запаси хімічної та біологічної зброї, які присутні в регіоні. Політична ситуація, яка склалася сьогодні в Сирії, Ірані та Єгипті створила унікальну можливість втілення однієї зі складових зони, вільної від зброї масового знищення – зони, вільної від хімічної зброї. Зважаючи на те, що саме застосування хімічної зброї в регіоні (Північний Ємен у 1960-х рр., Іран у 1980-х рр., Ірак у 1988 р., Сирія у 2013 р.) призвело до найбільшої кількості жертв від ЗМЗ у регіоні, створення зони, вільної від хімічної зброї на Близькому Сході, стало б першим кроком на шляху заборони застосування та розповсюдження інших видів ЗМЗ. Це також дозволило в створити формат обговорення безпекових питань регіону, до якого б входили всі держави регіону.

У жовтні 2013 року Сирія приєдналася до Конвенції про заборону хімічної зброї та поставила свій арсенал хімічної зброї (який вважався одним з найбільших в світі) під контроль Організації із Заборони Хімічної Зброї. Тож, залишилося лише дві країни в регіоні, які не ратифікували її – Ізраїль та Єгипет. Причому Ізраїль у 1993 році підписав Конвенцію про заборону хімічної зброї, але не ратифікував її, очікуючи на підписання всіма арабськими країнами. Єгипет залишається єдиною арабською країною, яка не підписала Конвенцію, але така позиція вбачається все більше нераціональною, адже хімічна зброя не дає значного стримувального ефекту

по відношенню до ізраїльської ядерної зброї. Нове керівництво країни прихильно ставиться до ідеї зони, вільної від ЗМЗ, тож є можливість, що необхідність вирішувати глобальні та регіональні безпекові проблеми буде становити більший пріоритет ніж збереження історичної ворожнечі з Ізраїлем. [8]

Зважаючи на те, що зовнішні актори не зможуть змусити Ізраїль та інші країни регіону відмовитися від своїх ядерних розробок, лише спільні зусилля регіональних гравців можуть створити умови для подальшої відмови держав регіону від ядерної зброї. Створення таких умов передбачає застосування поетапного підходу, який буде включати односторонні та скоординовані дії всіх гравців регіону.

Перш за все, такий формат передбачає застосування методів публічної дипломатії – зустрічей за участі неурядових організацій та експертів, що будуть допомагати розвіяти непорозуміння між сторонами та створити відкритий діалог. Такі зустрічі можуть включати обговорення та прийняття заходів зі зміцнення довіри та безпеки на базі тих, що були погоджені під час роботи Робочої групи з контролю над озброєннями та регіональної безпеки. Так, протягом 1992-95 рр. у даному форматі були погоджені наступні заходи: проведення навчань зі взаємодії під час пошуково-рятувальних заходів на морі, попередня нотифікація про військові навчання, обмін військовою інформацією, створення трьох регіональних безпекових центрів. [7]

До подібних заходів зі зміцнення довіри, що безпосередньо стосувалися б ЗМЗ варто віднести:

- 1) прийняття всіма країнами регіону всеохоплюючої політики незастосування ЗМЗ першими;
- 2) утримання від нанесення удару по ядерним об'єктам інших країн (включаючи кібер-атаки);

3) стимулювання Ізраїлю до офіційного виголошення принципу незастосування ядерної зброї першими;

4) заборона виробництва матеріалів, що розщеплюються, в регіоні;

5) встановлення обмежень на усі арсенали ЗМЗ в регіоні;

6) постановка усіх ядерних об'єктів в регіоні під контроль МАГАТЕ (або іншу форму міжнародного моніторингу)

7) підписання країнами регіону інших договорів по контролю над озброєннями – Договору про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань та Договору про припинення виробництва матеріалів, що розщеплюються;

8) покращення відносин між державами Близького Сходу через співробітництво в рамках регіональних інституцій та економічного партнерства; [9, с. 121-126]

9) встановлення «гарячих телефонних ліній» для попередження неправильного сприйняття дій іншими державами під час кризових ситуацій.

Співробітництво в контексті створення необхідного формату для моніторингу діяльності держав регіону в ядерній сфері може взяти за основу моделі інших регіонів, де існують без'ядерні зони. В першу чергу, корисним буде досвід країн Північної Африки, які вже входять до без'ядерної зони, яка була утворена за договором Пеліндаба. Цікавою для вивчення також може бути модель функціонування Агентства із заборони ядерної зброї в державах Латинської Америки та Карибського басейну (OPANAL). [7]

Таким чином, не зважаючи на значні перепони, перспективи для створення зони, вільної від ядерної зброї, в регіоні Близького Сходу наявні. По-перше, на сьогоднішній день в регіоні відсутні військово-політичні блоки, які б розгортали над країнами регіону «ядерну парасольку», що ускладнило б процес створення без'ядерної зони. По-друге, наявні формати співпраці, що можуть братися за основу для створення механізмів моніторингу дотримання державами регіону своїх зобов'язань – північноафриканські країни входять в

африканську без'ядерну зону, невдовзі можливе формування зони, вільної від хімічної зброї на Близькому Сході. По-третє, всі сторони принципово погоджуються з ідеєю про створення без'ядерної зони в регіоні.

Список використаних джерел:

1. Тимербаев Р. Ближний Восток и атомная проблема / Р. Тимербаев // Ядерный контроль. – Осень 2003. - № 3 (69). – Т. 9.– М.: ПИР-центр политических исследований. – С. 15-48.
2. Al Kaabi H. United Arab Emirates and the experience of a nuclear newcomer / Hamad Al Kaabi. // Bulletin of the Atomic Scientists. – 2011. – Vol.67. – №4. – С. 52-59.
3. Bahgat G. A WMD-Free Zone in the Middle East? / Gawdat Bahgat. // Middle East Policy. – 2013. – Vol.20. – №1. – С. 30-38.
4. Cohen A. The Worst-Kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb / Avner Cohen. – New York: Columbia University Press, 2010. – 416 с.
5. Country profiles. Syria. Overview [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nti.org/country-profiles/syria/>.
6. Cserveny V. Building a Weapons of Mass Destruction Free Zone in the Middle East: Global Non-Proliferation Regimes and Regional Experiences / Vilmos Cserveny. – Geneva: UN Institute for Disarmament Research, 2004. – 154 с.
7. Finaud M. A third way toward a WMD-free Middle East [Електронний ресурс] / Marc Finaud // Bulletin of the Atomic Scientists – Режим доступу до ресурсу: <http://thebulletin.org/third-way-toward-wmd-free-middle-east>.
8. Greene J. Rethinking a WMD-free Middle East: Start with chemical weapons [Електронний ресурс] / Jacob Greene // Bulletin of the Atomic Scientists – Режим доступу до ресурсу: <http://thebulletin.org/rethinking-wmd-free-middle-east-start-chemical-weapons>.

9. Karem M. A Nuclear-Weapon-Free Zone in the Middle East: Problems and Prospects (Contributions in Military Studies) / Mahmoud Karem. – University of Michigan: Greenwood Press, 1988. – 202 с.
10. Kazi R. Saudi Arabia's Nuclear Thinking and the Pakistani Connection / Reshmi Kazi. // IDSA Issue Brief. – 07.01.2014. – 11 с.
11. Landau E. B. Israel and the WMD-free zone: Has Israel closed the door? [Электронный ресурс] / E. B. Landau, S. Stein // Bulletin of the Atomic Scientists – Режим доступа до ресурсу: <http://thebulletin.org/israel-and-wmd-free-zone-has-israel-closed-door>.
12. Natanzon I. Obstacles to a Middle East Nuclear-Weapon-Free Zone: Israel, Iran and Beyond / Idon Natanzon. // Nuclear Notes. – 2013. – Vol.1. – Issue 3. – С. 38-47.
13. Steinberg G.M. The Obstacles to a Middle East Nuclear-Weapon-Free Zone / Gerald M. Steinberg // Nuclear Weapons-Free Zones / Ramesh Thakur, ed. – MacMillan, 1998. – 252 с.